

**ОЛЕКСАНДР ІЩУК
НАТАЛІЯ НІКОЛАЄВА**

**ЗАСТОСУВАННЯ
РАДЯНСЬКИМИ
СПЕЦСЛУЖБАМИ
ДОПОМІЖНИХ ЗАСОБІВ
У БОРОТЬБІ З ПІДПІЛЛЯМ
ОУН(б) і УПА**

Київ - 2008

ЗМІСТ

Вступ

Використання службових собак

Комбінації з приманками

Використання літаків

Міни та отрута, впрепаровані в пошту
та речі підпільників

Застосування отрути в їжі

Застосування отруйних газів
під час виявлення підпільників у криївках

Застосування радіосигналізаційних
апаратів «Тривога»

Висновки

У пропонованій книзі на основі архівних матеріалів органів державної безпеки УРСР, Організації українських націоналістів (ОУН) і Української повстанської армії (УПА) досліджуються різні засоби, які використовувалися чекістами проти українського визвольного руху. Особливу увагу у праці приділено вивченню особливостей їх застосування в 1944-1954 рр.

Книга призначена для дослідників історії України періоду Другої світової війни а також всіх, кого цікавить минуле нашої Батьківщини.

Відомості про авторів:

Іщук Олександр Степанович, кандидат історичних наук, заступник начальника науково-видавничого відділу Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

Ніколаєва Наталія Борисівна, кандидат історичних наук.

Протистояння між органами НКВС-НКДБ-МДБ-МВС-КДБ Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) та підпілля Організації українських націоналістів бандерівського спрямування - ОУН(б) і Української повстанської армії - УПА, яке тривало в період з 1944 по 1955 рр., відрізнялося особливою жорстокістю. Для боротьби проти українського визвольного руху чекісти застосовували не лише зброю, але й хитрість та підступність, використовуючи найновіші досягнення техніки. В міру своїх можливостей тим самим їм відповідали і українські підпільники.

У нашій публікації ми спробуємо прослідкувати використання чекістами найбільш показових допоміжних засобів проти українського визвольного руху.

Під допоміжними засобами ми маємо на увазі:

- розшукових собак,
- отруйні речовини,
- міни та бомби,
- радіосигналізаційну техніку,
- розвідку з літаків тощо.

На сьогодні тема застосування чекістами допоміжних засобів в боротьбі з підпіллям є маловивченою, хоча про неї згадували у своїх працях Д. Веденєєв, В. Сергійчук, А. Русначенко та інші відомі дослідники ОУН(б) і УПА. Окремі документи, які містять інформацію з цієї теми, опубліковані у виданні «Літопис УПА» та інших збірниках документів.

Наша розвідка не претендує на вичерпний аналіз цієї теми. Думається, у майбутньому, коли будуть опубліковані матеріали радянських спецслужб, цим зможуть зайнятись інші дослідники. Метою цієї публікації є проаналізувати показові випадки застосування органами держбезпеки УРСР допоміжних засобів в боротьбі з підпіллям ОУН(б) і УПА.

Актуальність праці зумовлена необхідністю всебічного вивчення українського визвольного руху та використанням у ній досі маловідомих дослідникам архівних документів українського підпілля та органів державної безпеки УРСР, які зберігаються у фондах Галузевого державного архіву (ГДА) СБ України.

ВИКОРИСТАННЯ СЛУЖБОВИХ СОБАК

Одним із успішних спеціальних методів, які використовували органи МДБ УРСР в боротьбі проти підпілля ОУН(б) і УПА, було застосування службово-розшукових собак.

Слід відзначити, що практика використання собак з розшуковою метою має досить таки тривалу історію. Протягом кількох останніх століть розшукові собаки використовувалися поліцією багатьох європейських країн. Досить згадати навіть оповідання про Шерлока Холмса, події Першої світової війни, використання собак в німецькій армії у 1939-1945 рр. тощо.

Радянські спецслужби взяли до уваги світовий досвід. Цікаві результати його застосування викладені у довідці з успішного використання службово-розшукових собак проти підпілля ОУН(б) і УПА за січень-квітень 1949 р., підписаній заступником міністра МДБ УРСР Поперекою.

У довідці відзначалося, що службово-розшукові собаки надавали значну допомогу у проведенні чекістсько-військових операцій з розшуку та ліквідації підпільників ОУН(б) і УПА. Собак тренували спеціально вишколені військовослужбовці-інструктори, які відповідали за їх безпосереднє використання в бойових умовах. Під час розшукових операцій інструкторів з собаками використовували для виявлення бункерів та слідів підпільників.

Знаючи про це, підпілля ОУН(б) видало спеціальну інструкцію про те, як уникати переслідування собак. У разі збройної сутички підпільники в першу чергу намагалися вбити службово-розшукову собаку або її інструктора. Солдати внутрішніх військ МДБ, які брали участь в операціях, дбали про охорону службово-розшукових собак та їх інструкторів, намагалися прикривати їх вогнем.

Станом на 1 травня 1949 р. за штатом в частинах військ МДБ Українського округу необхідно було утримувати 507 службово-розшукових собак. Реально ж на той час на території Західних областей України використовувалося 444 службово-розшукові собаки, в тому числі в областях:

Львівській – 91,
Дрогобицькій – 63,
Тернопільській – 69,
Рівненській – 68,
Станіславській – 119,
Волинській – 34¹.

За час з 1 січня по 1 травня 1949 р. в результаті застосування службово-розшукових собак органами МДБ було знешкоджено 52 підпільники ОУН(б), з яких 7 було захоплено живими, 22 – вбито, 23 – затримано.

У довідці наводяться найбільш характерні випадки вдалого застосування співробітниками МДБ УРСР та військовослужбовцями внутрішніх військ (ВВ) МДБ УРСР службово-розшукових собак під час проведення чекістсько-військових операцій з ліквідації підпільників ОУН(б) і УПА:

Приклад № 1. 1 березня 1949 р. військова група 2 стрілецького батальйону (СБ) 91 стрілецького полку (СП) з інструктором служби собак молодшим сержантом Мельниковим та розшуковою собакою «Дінка» проводила операцію з розшуку підпільників ОУН(б) у лісовому масиві Старо-Самбірського району Дрогобицької (нині - Львівської) області.

О 9.30 ранку інструктор служби собак 4 стрілецької роти (СР) молодший сержант Мельников, йдучи попереду прочісуючої групи, пустив собаку «Дінку» на обшук місцевості. В результаті ретельного пошуку собака виявила криївку, в якій знаходилося 11 підпільників. На пропозицію

¹ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 60.

здаватися живими підпільники відкрили сильний вогонь з автоматичної зброї, зав'язалася перестрілка. Під час бою 10 учасників ОУН(б) були вбиті, а один захоплений живим.

Таким чином, внаслідок умілого використання молодшим сержантом Мельниковим розшукової собаки «Дінка» чекістами було повністю знищено надрайонний провід ОУН(б).²

Приклад № 2. 11 січня 1949 р. в м. Ковель Волинської області невідомий вбив співробітника районного відділу МДБ. Через три години на місце події з нарядом 7 стрілецької роти (СР) 277 СП прибув інструктор служби собак сержант Бадалаєв з розшуковою собакою «Мальва». Він пустив собаку на обшук місцевості, в результаті чого вона взяла слід і, пройшовши по ньому у важких умовах по місту близько кілометра, привела наряд до одного з будинків, в якому були захоплені живими два учасники теракту.³

Приклад № 3. 23 січня 1949 р. в районному центрі Великі Мости Львівської області нарядом 88 СП були виявлені розкидані листівки. Інструктор служби собак молодший сержант Шишков пустив на обшук місцевості службову собаку «Рекс», яка виявила слід і пройшовши у важких умовах по місту понад 3 кілометри привела наряд в будинок місцевого мешканця Цупа, на якого накинулася.

Цупа та двоє невідомих осіб, які знаходилися в його будинку, були затримані і виявились керівниками місцевої ланки ОУН(б). На допитах вони розповіли про свою діяльність та структуру організації, в результаті чого у Велико-Мостівському районі було виявлено та знешкоджено молодіжну ланку ОУН(б) в кількості 11 осіб.⁴

Приклад № 4. 27 лютого 1949 р. в 23.00 пошукова група 6 СР 332 СП при підході до села Юсептичі⁵ Стрийського району Дрогобицької (нині - Львівської) області була обстріляна з засади, в результаті чого загинув рядовий з складу пошукової групи, були поранені рядовий військ МВС та дільничний міліціонер, які знаходилися з складом наряду. Учасникам нападу вдалося безперешкодно втекти.

На місце події виїхав командир 6 СР 332 СП з групою солдатів, інструктором служби собак молодшим сержантом Коноваловим та розшуковою собакою «Джой».

Пущена на обшук місцевості собака виявила три сліди, які йшли у різних напрямках. Коновалов пустив собаку по одному з цих слідів. Опрацьовуючи його, собака пройшла полем 4 кілометри і привела наряд на хутір Піддембіна⁶ Стрийського району в будинок місцевого мешканця Плахта і в підвалі будинку виявила сховище. У ньому при вчиненні збройного спротиву було вбито три підпільники ОУН(б).⁷

² ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 61.

³ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 61.

⁴ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 62.

⁵ Так в тексті. Можливо це село Йосиповичі.

⁶ Так в тексті.

⁷ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 62.

Приклад № 5. 2 квітня 1949 р. в 2.00 ночі в с. Дудинь Підкаміньського району Львівської області на вулиці було вбито два дільничних міліціонери, які патрулювали в селі спільно з бійцями місцевої групи охорони громадського порядку. Вночі 2 квітня 1949 р. на місце події прибула військова група 88 СП з інструктором служби собак молодшим сержантом Медвідь і розшуковою собакою «Ардон».

Під час обшуку місцевості в районі події собака привела наряд до приміщення групи охорони громадського порядку. Там шляхом подальшого вивчення сліду собака відібрала 7 бійців. При ретельному обшуку у декого з них було виявлено дрібні сліди крові на одязі, а підібрані на місці вбивства стріляні гільзи виявилися ідентичними з партією патронів, яку використовували бійці групи охорони громадського порядку. Згодом слідством було підтверджено їх участь у цьому терористичному акті.⁸

Приклад № 6. 8 січня 1949 р. пошукова група 5 СР 446 СП проводила розшук підпільників ОУН(б) в с. Ульбарів Дубнівського району Рівненської області. На околиці села група побачила невідомого чоловіка, який помітивши солдатів - почав тікати і потім зник.

Для переслідування та затримання невідомого інструктор служби собак молодший сержант Усименко пустив розшукову собаку «Джек». Остання, опрацювавши слід, привела наряд до одного з будинків цього ж села, на даху якого був виявлений та захоплений підпільник ОУН(б), який перед тим втік від наряду.⁹

Приклад № 7. 2 квітня 1949 р. пошукова група 86 СП з інструктором служби собак молодшим сержантом Успенським та розшуковою собакою «Рекс», проводячи пошук, виявила в одному з будинків мешканця села Трибухівці Бучацького району Тернопільської області трьох підпільників ОУН(б) та зав'язала з ними перестрілку. В результаті бою два підпільники ОУН(б) були вбиті, а третій – поранений в руку – утік. Пущена на його переслідування собака «Рекс» пробігла близько одного кілометра, догнала підпільника та повалила його на землю. Підпільник не розгубився та вчинив збройний спротив, однак був вбитий солдатами наряду, які наздогнали його. Він виявився керівником місцевої боївки ОУН(б).¹⁰

Приклад № 8. 2 квітня 1949 р. в 22.00 чекістсько-військова група 331 СП з інструктором служби собак молодшим сержантом Волоховим та розшуковою собакою «Джувльбарс» зіштовхнулась з трьома підпільниками ОУН(б). В перестрілці два підпільники були вбиті, а третій утік.

Пущена на розшук підпільника собака «Джувльбарс» взяла слід, і опрацювавши його на протязі трьох кілометрів, наздогнала та допомогла затримати втікача.¹¹

Приклад № 9. 3 квітня 1949 р. в 11.00 чекістсько-військова група 2 СБ 331 СП з інструктором собак молодшим сержантом Новиковим та

⁸ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 63.

⁹ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 63.

¹⁰ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 63-64.

¹¹ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 64.

розшуковою собакою «Джульбарс» проводила розшук підпільників ОУН(б) в с. Соколівка Косівського району Станіславської області. Під час операції собака виявила підозрілий слід. Опрацьовуючи його на протязі п'яти кілометрів, собака «Джульбарс» вивела групу в ліс, де був захоплений один озброєний підпільник.¹²

Приклад № 10. 4 квітня 1949 р. розшукова собака «Артур», яка перебувала в складі чекістсько-військової групи 8 СР 83 СП з інструктором собак рядовим Леонтєвим, під час обшуку будинку одного місцевого мешканця в селі Горпин Новомилятинського району Львівської області кинулася з гавкотом на дах. Під час огляду даху будинку бійцями групи було виявлено та вбито два підпільники ОУН(б).¹³

В кінці довідки Поперека відзначив, що МДБ УРСР та штабом військ МДБ Українського округу проводилися заходи, спрямовані на забезпечення більш широкого використання службово-розшукових собак під час проведення чекістсько-військових операцій з розшуку підпільників ОУН(б) і УПА. Копія цієї довідки навіть була направлена в Центральний комітет КП(б)У.¹⁴

Підпілля ОУН(б) і УПА добре знало про активне використання розшукових собак чекістами, тому застосовувало проти них свої заходи безпеки. Зокрема, щоб збити собаку зі сліду, підпільники посипали сліди перцем, змащували підшви взуття бензином, ацетоном та іншими сильнодіючими засобами. У разі безпосереднього зіткнення з чекістськими групами, які використовували розшукових собак, підпільники вбивали їх. Завдяки цим заходам безпеки доволі часто використання розшукових собак не приносило успіху чекістам.

КОМБІНАЦІЇ З ПРИМАНКАМИ

Комбінації з приманками – це особливий вид діяльності МДБ УРСР з метою розгрому підпілля ОУН(б) і УПА. Для виводу підпілля на збройні сутички співробітники МДБ УРСР готували приманки – наприклад, цінний вантаж начебто без охорони, або імітували малочисельні військові групи з метою спровокувати напад на них учасників ОУН(б) та їх знищення з засідки.

Лише за час з 1 грудня 1945 р. по 15 січня 1946 р. районними відділами НКДБ по Львівській області було проведено 175 комбінацій з приманками. З них 44 виявилися успішними, а 131 – безрезультатними.¹⁵

Суть комбінацій з приманками добре видно із наступних прикладів:

Приклад № 1. 4 грудня 1945 р. в селі Юшкевичі Глинянського район Львівської області була направлена група працівників районного комітету КП(б)У та районного відділу НКВС, які залишилися там ночувати.

¹² ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 64.

¹³ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 65.

¹⁴ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 65.

¹⁵ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 25.

Співробітники райвідділу НКДБ, знаючи, що підпільники ОУН(б) або УПА спробують здійснити напад на цю групу, поблизу будинку, де вона ночувала, заклали велику засідку.

Вночі до будинку підійшли 4 озброєних підпільника ОУН(б). В результаті дій засідки всі вони були захоплені живими, а один з них поранений.¹⁶

Приклад № 2. 5 грудня 1945 р. група бійців внутрішніх військ НКВС на чолі з оперуповноваженим Жовківського райвідділу НКВС Кольбашним в лісі біля хутора Під-Бучком помітила кілька корів, які паслися під наглядом двох чоловіків, які під час перевірки виявилися ухиляючимися від служби в Червоній армії та були затримані.

Старший оперативної групи, знаючи потребу підпілля у продуктах, вирішив використати корів, як приманку для підпільників ОУН(б), та гнати їх попереду себе. При цьому, очевидно, чекісти вжили заходів, щоб виглядати схожими на місцевим мешканців і не виділятися своїм зовнішнім виглядом.

Невдовзі назустріч стаду корів з глибини лісу вийшов невідомий чоловік, який був затриманий поряд і виявився ухиляючимся від служби в Червоній армії.

Під час подальшого слідування оперативної групи до стада корів вийшов один озброєний підпільник ОУН(б), який прийняв оперативну групу за місцевих мешканців. Коли він переконався у своїй помилці і спробував втекти, то був вбитий. Вбитий виявився Василем Пелехом – «Воробцем». У нього було вилучено 1 гвинтівку та 60 набоїв.¹⁷

Приклад № 3. Бродівський районний відділ НКВС отримав дані про те, що на околицю лісу біля села Монастирек іноді проходять підпільники ОУН(б).

Зважаючи на це, співробітники Бродівського райвідділу НКВС заклали неподалік засідку, а в якості приманки на околиці лісу були залишені два осідланих коня.

Через кілька годин з лісу вийшов один озброєний підпільник ОУН(б), який помітив коней, що паслися неподалік та зробив два постріли з гвинтівки у повітря з метою перевірити, чи немає нікого неподалік.

Слідом за цим з лісу вийшов ще один підпільник ОУН(б), після чого обидва пішли до коней з метою забрати їх.

Бійцями засідки обидва підпільники були затримані живими і виявились учасниками боївки «Малинового».¹⁸

Поруч із успішними комбінаціями з приманками, вистачало і невдалих, інформація про які також збереглася у архівних документах МДБ УРСР.

Приклад № 1. В ніч на 9 грудня 1945 р. Львівський райвідділом НКВС під час проведення операції було виявлено схованку та вбито 2 підпільника. Маючи на увазі те, що підпільники обов'язково повернуться до бункеру щоб

¹⁶ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 25-26.

¹⁷ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 26.

¹⁸ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 27.

забрати і поховати загиблих, чекісти вирішили трупи не чіпати і не ховати, а поруч з криївкою залишити добре озброєну засідку.

Однак протягом 2 днів до бункера ніхто не приходив і операція з приманкою позитивних результатів чекістам не принесла.¹⁹

Приклад № 2. Куликовським райвідділом НКВС Львівської області була отримана інформація про те, що в ніч з 5 на 6 грудня 1945 р. в с. Блищеводи повинні прийти 7 підпільників ОУН(б).

У зв'язку з цим, у село Блищеводи був направлений та залишився там на ніч працівник районного комітету КП(б)У під прикриттям виставленої засади підрозділу внутрішніх військ НКВС.

Однак командир бригади внутрішній військ НКВС, не поставивши до відома начальника райвідділу НКВС, наказав своїм бійцям знятися з засади та послав їх на іншу операцію, що і було виконано. Разом з бійцями з села пішов і працівник райкому КП(б)У.

Між тим, в цю ніч в село приходили підпільники ОУН(б) і зранку безперешкодно повернулися до лісу.²⁰

Приклад № 3. Навесні 1950 р. чекістсько-військова група Межирічського райвідділу МДБ Рівненської області в одному з сіл заклала конспіративну засідку для захоплення або знищення боївки керівника районного проводу ОУН(б) «Славка», який, за наявними у чекістів даними, повинен був прийти у село до своїх довірених осіб.

Однак засідка в перший же день була розшифрована перед місцевим населенням, бо солдати голосно розмовляли між собою.

Начальник райвідділу МДБ майор Успенко, який очолював засідку, десять днів просидів з своїми бійцями в будинку, поки на дверях хтось із підпільників або їх прихильників не наклеїв записку такого змісту: «Група МДБ, не сидіть даремно, ми все рівно не прийдемо»²¹.

Таким чином, варто підсумувати, що комбінації з приманками не завжди приносили успіх чекістам. Були як успішні, так і невдалі випадки їх застосування. До того ж методи радянських спецслужб невдовзі стали добре відомі місцевому населенню. Служба безпеки ОУН(б) і УПА вимагала від підпільників максимальної уважності та спостережливості, щоб не клюнути на приманки, підготовані чекістами.

ВИКОРИСТАННЯ ЛІТАКІВ

У документах МДБ УРСР збереглася інформація про використання для боротьби з підпіллям ОУН(б) і УПА літаків.

У окремих виданнях з історії УПА згадується про те, що в 1944-1945 рр. органи НКВС під час проведення масових облав на учасників УПА активно використовували для їх виявлення авіацію, навіть бомбардували лісові масиви. Літаки також допомагали відшукати місця базування та

¹⁹ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 27-28.

²⁰ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 28.

²¹ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 277.

перебування великих загонів та відділів УПА, навести внутрішні війська НКВС на них.

Згодом літаки використовувалися для боротьби з меншими відділами УПА.

Зокрема, у доповіді МДБ УРСР про результати боротьби з підпіллям ОУН(б) і УПА та його озброєними групами на території Української РСР за червень 1950 р. вказувалося, що підпільники влітку часто використовували для свого укриття хлібні посіви, що утруднювало їх розшук.

Зважаючи на те, що чекістсько-військові групи не вели активних розшуків підпільників в хлібних посівах, щоб не робити господарського збитку, підпільники стали часто переховуватись та потаємно пересуватись в них між населеними пунктами, ухиляючись тим самим від сутичок та переслідувань з боку МДБ.

Зважаючи на таку ситуацію та хитрість підпільників, органи МДБ по Рівненській області стали застосовувати з розшуковою метою літаки ПО-2 і досягли значних успіхів. Зважаючи на це, МДБ УРСР орієнтувало управління МДБ всіх Західних областей України застосовувати цю тактику в боротьбі з підпіллям.

Лише в червні 1950 р. УМДБ по Рівненській, Тернопільській та Станіславській областях було проведено 13 успішних операцій з застосуванням літаків. В результаті комбінованими діями літаків та чекістсько-військових груп було виявлено в густих посівах та ліквідовано 17 підпільників ОУН(б), у яких було вилучено 29 одиниць зброї та різні документи²².

МІНИ ТА ОТРУТА, ВПРЕПАРОВАНІ В ПОШТУ ТА РЕЧІ ПІДПІЛЬНИКІВ

Органи МДБ УРСР активно використовували у боротьбі з підпіллям ОУН(б) і УПА вибухові пристрої та отруту, які препарували у пошту або особисті речі підпільників. Зазвичай такі міни і отрута виготовлялися у спеціальних лабораторіях. Міни були порівняно невеликі, але містили сильний заряд, а отрута була сильно концентрованою. Потім їх за допомогою особливо важливої агентури вміщували у підпільну пошту або речі підпільників з розрахунком на те, щоб пристрої спрацювали через певний час, щоб не розсекретити агентів.

Як здійснювалися подібні заходи добре видно з таких прикладів:

Приклад № 1. 11 липня 1953 р. у Білогірському районі Хмельницької області був заарештований член Проводу ОУН(б) Василь Галаса – «Орлан», його дружина Марія Савчин – «Марічка» та їх бойовик Микола Приймає – «Чумак».

На слідстві В. Галаса розповів, що одного разу ледь не загинув від міни, яка була впрепарована співробітниками МДБ у підпільну пошту. В той

²² ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 132.

час він перебував в Цуманському лісі Рівненської області. Пошта надійшла з півдня, тобто від крайового проводу ОУН(б) «Поділля».

Підпільники, серед яких був сам В. Галаса, М. Савчин, окружний провідник «Ат», бойовик «Колодка», керівник Цуманського районного проводу ОУН(б) «Іван» та два зв'язкових, які принесли пошту – «Дмитро» і «Чорний» розвели вогнище у лісі і розташувались навколо нього. Щоб швидше розібратися з поштою, В. Галаса став читати перші листи і доручив «Ату» розпаковувати решту пакетів. «Ат» робив це приблизно в 4-х метрах від нього. В той час, коли В. Галаса читав пошту а решта підпільників відпочивали, несподівано пролунав потужний вибух. Як виявилось, в одному з пакетів, які відкривав «Ат», була впрепарована міна. При відкритті пакету вона вибухнула.

Від вибуху міни окружний провідник «Ат» був вбитий, М. Савчин та «Колодка» отримали серйозні поранення. В. Галаса, «Іван» та «Дмитро» отримали легкі поранення. Неушкодженим залишився лише бойовик «Чорний», який в цей час збирав дрова та знаходився приблизно в 15 метрах від місця вибуху.

В результаті вибуху вся група підпільників опинилася у вкрай скрутному становищі: загинув окружний провідник; поранення отримали зв'язкові, які повинні були вести групу далі; не було чим промити рани; одяг був порваний уламками міни; не було продуктів харчування²³. З іншого боку, на думку М. Савчин, яку вони висловила у своїх спогадах «Тисяча доріг», їм ще пощастило: якби міна вибухнула в підземному бункері, то скоріше за все вони б усі загинули, а їх тіла завалило б землею.

Проаналізувавши цей випадок, В. Галаса дійшов до висновку, що на одному з проміжних пунктів на підпільній лінії зв'язку діяли агенти МДБ (скоріше за все – самі ж підпільники, які під тиском МДБ погодилися на співпрацю), і саме вони за дорученням чекістів впрепарували міну у пошту і передали її далі. Розрахунок був простий: зважаючи на сувору конспірацію в підпіллі, ніхто навіть не знатиме, хто ж це зробив. Так воно і сталося.

Приклад № 2. 6 жовтня 1952 р. органами МДБ був заарештований член Проводу ОУН(б) Василь Охримович – «Грузин». На слідстві він розповів про те, як одного разу завдяки отруйному газу, впрепарованому співробітниками МДБ в підпільну пошту, ледь не загинув Головний командир УПА В. Кука.

Член Проводу ОУН(б) Петро Федун – «Полтава» любляв користуватися легальними зв'язками для передачі підпільної інформації, що взагалі-то не заохочувалося ні керівниками підпілля, ні правилами безпеки та конспірації. Навесні 1951 р. П. Федун через легального кур'єра передав лист до В. Кука, запакований у тюбику зубної пасти. Однак цей кур'єр був виявлений, і лист разом з паролями про дату і місце зустрічі потрапив до співробітників МДБ УРСР, які замінили його на інший, а сам тюбик начинили сильнодіючим отруйним газом.

Зустріч між справжнім кур'єром В. Кука та підставною особою з МДБ відбулася на вул. Академічній у Львові 16 квітня 1951 р., обмін листами

²³ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 139-140.

успішно відбувся. В. Кук отримав тубик із листом перебуваючи у бункері. Коли він став відкривати тубик, то йому стало сильно пекти очі. Тоді він зорієнтувався, в чому справа, одразу ж кинув тубик на підлогу і разом з своїми бойовиками вистрибнув на поверхню і не заходив назад, поки добре не провітрив бункер. Дія газу сильно вплинула на його зір, і він став гірше бачити.

Звісно, що підпільники намагалися убезпечити себе від таких неприємностей. Оскільки це був далеко не перший випадок, коли співробітникам МДБ вдавалося начинити пакет з поштою ОУН(б) отруйним газом або вибухівкою, В. Кук, П. Федун та Р. Кравчук невдовзі дали вказівку керівникам підпілля розпаковувати всі пакети з організаційною поштою, яка прийшла через пункти зв'язку, наступним способом: переховуватись в укритті за деревами або у ямах, до пакету прив'язувати мотузку і так тягнути за неї її, щоб пакет розірвався на безпечній відстані. Лише якщо після цього нічого не траплялося, рекомендувалося ознайомитися з поштою²⁴.

Приклад № 3. Ще одна комбінація МДБ з препаруванням міни призвела до знищення заступника керівника крайового проводу ОУН(б) «Москва», який діяв на території Волині - Івана Троцюка – «Верховинця».

В червні 1950 р. УМДБ по Волинській області від одного з своїх агентів отримало інформацію про те, що його викликає на зустріч «Верховинець», який, крім іншого, просить також придбати батарею живлення для радіоприймача.

З метою знищення «Верховинця» співробітники УМДБ по Волинській області вирішили використати його прохання про закупівлю батареї живлення до радіоприймача для виготовлення міни-сюрприза.

Для цього на прохання волинських чекістів в Києві за сприяння управління 2-Н МДБ УРСР було виготовлено спеціальну анодну батарею з потужним зарядом вибухівки. Для запобігання провалу операції міна-сюрприз була виготовлена з тим розрахунком, щоб вибух відбувся не одразу, а через кілька днів після того, як підпільники почнуть користуватися цією батареєю. Чекісти розраховували на те, що підпільники в цей момент перебуватимуть в підземному сховищі, і вибух міни повбиває їх всіх.

7 жовтня 1950 р. підпільники «Адам», «Конон» та «Андрон» з охорони крайового проводу ОУН(б) «Москва» забрали батарею живлення у своєї довіреної особи. Чекісти стали очікувати результатів своєї комбінації.

Певний час ніяких даних про долю «Верховинця» у чекістів не було. Але 18 січня 1951 р. в с. Золочівка Демидівського району Рівненської області співробітники МДБ вбили керівника крайового проводу ОУН(б) «Москва» Івана Литвинчука – «Дубового». Серед іншого, у нього було виявлено документи де вказувалося, що всі його спроби встановити зв'язок з своїм заступником «Верховинцем» успіху не мали і тому він вважав його загиблим.

Зважаючи на це, УМДБ по Волинській області вжило заходів для уточнення того, що сталося з «Верховинцем».

²⁴ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 16. – Арк. 304-305.

25 січня 1951 р. в ході заходів з розшуку «Верховинця» чекістами через своїх інформаторів було отримано інформацію про те, що в селі Радомишль Луцького району Волинської області в одному з бункерів в грудні 1950 р. начебто за необережності підірвалося кілька підпільників ОУН(б), серед яких були і керівники.

В цей же день у вказане село чекісти направили агентурно-бойову групу, яка під виглядом СБ ОУН ініціювала розслідування даного випадку та з'ясування причин загибелі підпільників. В результаті вжитих заходів 27 січня 1951 р. бункер з трупами вбитих підпільників був виявлений в садибі місцевого мешканця Олексія Корецького. Останній розповів, що дав згоду на побудову бункеру під своїм будинком і переховував підпільників. 11 грудня 1950 р. підпільники перебували в бункері під його будинком та навіть запрошували його згодом спуститися вниз і послухати разом з ними музику з радіоприймача. Однак невдовзі в бункері стався сильний вибух, в результаті якого «Верховинець», «Адам», «Конон» та «Андрон» загинули. О. Корецький боявся відповідальності за переховування підпільників перед радянською владою і тому не став нікого про це повідомляти.²⁵

Приклад № 4. Влітку 1950 р. співробітниками МДБ була отримана інформація про те, що підпільник Кочан Григорій Миколайович, 1911 р.н., ур. с. Кам'янка Лісова Магерівського району Львівської області, з освітою 4 класи, який 2 липня 1950 р. з'явився з повинною до Болехівського райвідділу МДБ Станіславської області і видавав себе за рядового учасника ОУН(б), в дійсності був керівником зв'язку члена Проводу ОУН(б) Петра Федуна – «Полтави» під псевдонімом «Роман». Окрім того стало відомо, що Г. Кочан перебував у референтурі пропаганди Проводу ОУН(б) в Україні з 1942 або 1943 року, а з моменту появи в ній П. Федуна був його особливо довіреною особою.

28 липня 1950 р. Г. Кочан був виявлений та заарештований у Болехівській районній лікарні, де йому оперували грижу. Спочатку на допитах він вперто відмовлявся назвати свою справжню посаду в ОУН(б) і лише після тривалих вмовлянь чекістів та очної ставки з заарештованим керівником охорони П. Федуна Юрієм Поповичем зізнався, що з 1945 р. постійно був довіреною особою і бойовиком Головного осередку пропаганди, а в останній час виконував функції керівника його пункту зв'язку.

На допитах Г. Кочан розповів, що перед виходом з повинною він заховав у лісі біля с. Бряза Болехівського району свою особисту зброю та документи. Співробітники МДБ знайшли цю схованку і вилучили з неї автомат, пістолет та блокнот з зашифрованими записами. За ними було встановлено кілька пунктів зв'язку П. Федуна та дати зустрічей на них з кур'єрами керівника Дрогобицького обласного проводу ОУН(б) Володимира Фрайта - „Жара”, керівника референтури пропаганди Калуського окружного проводу ОУН(б) Богдана Боцяна – „Жука”, керівника Болехівського районного проводу ОУН(б) Василя Гошовського – „Дорошенка” та інших²⁶.

²⁵ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 72-79.

²⁶ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 65. – Арк. 19-22.

На допитах Г. Кочан вимушений був розповісти про місцезнаходження особистого архіву П. Федуна, який він отримав від нього та закопав у лісі біля с. Бряза Болехівського району. 5 серпня 1950 р. співробітниками МДБ за цими даними було виявлено п'ять сховищ з надзвичайно цінними підпільними документами, серед яких: записки та листи від П. Федуна до інших членів проводу ОУН(б) в Україні, підпільні звіти, статистика, гроші, радіоапаратура тощо.

Після вилучення майна, сховища були заміновані та ретельно замасковані. 18 серпня 1950 р. під час перевірки чекістами сховищ біля одного з них були виявлені рештки розірваного від вибуху міни на дрібні шматки труп людини. За рештками чобіт, волосся та уривками документів, що вціліли в одній з кишень розірваної куртки вбитого, яка повисла на дереві, у підірваній людині був впізнаний кур'єр П. Федуна Рим Петро Степанович – „Дорош”, ур. с. Бряза Болехівського району Станіславської області²⁷.

Слід відзначити, що підпільники ОУН(б) і УПА також застосовували мінування для боротьби з співробітниками МДБ. Вони мінували порожні бункери, лісові стежки, будинки і т.д. На таких прихованих мінах неодноразово підривались чекісти.

У Підкамінському районі Львівської області з 1949 по 1951 р. діяла боївка «Панька» (ім'я та прізвище не встановлені). За вказівкою керівників підпілля «Панько» широко застосовував в боротьбі з радянською владою міни, які він зберіг з часів Другої світової війни. Ось кілька епізодів з його діяльності:

1. «Панько» замінував польову сумку, вручив її прихильниці ОУН(б) та наказав занести в районний відділ МДБ з легендою, що сумку загубив військовий з військ МДБ.

Прихильниця ОУН(б), виконуючи вказівку «Панька», принесла сумку в райвідділ МДБ, віддала співробітникам, а сама попросила її не затримувати, бо боялася, аби не населення дізналося, що вона була в МДБ.

Чекістам здалася підозрілою сумка, тому що з неї стирчав кусок нитки. Вони пішли відкривати сумку в зруйнований будинок, застосували заходи безпеки. Звісно, що при відкритті сумка вибухнула, однак ніяких жертв не було.²⁸

2. У м. Підкамінь Львівської області працював заступник начальника райвідділу МДБ Літус. За особистими якостями він характеризувався, як сміливий оперативник, активно проводив заходи проти підпілля ОУН(б). Керівники підпілля доручили «Паньку» вбити Літуса.

«Панько», вивчаючи Літуса з'ясував, що чекіст під час відвідування одного з сіл завжди сідає на одну і ту ж саму лавку біля сільради. «Панько» цю лавку замінував міною натяжної дії, а шнур від неї відвів в зруйновану будівлю школи. Далі він доручив восьмилітньому хлопчику слідкувати, як тільки Літус сяде на лавку, пробратися в руїни школи і потягнути за нитку.

²⁷ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9112. – Т. 4. – Арк. 308.

²⁸ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 61. – Арк. 296.

Під час наступного перебування у селі Літус дійсно сів на улюблене місце, на лавку. Хлопчик, який за ним слідкував, помітив це і одразу ж побіг в руїни школи. Але в цей час Літус несподівано піднявся та пішов у сільраду, чого хлопчик не помітив, будучи заклопотаним виконанням особливо важливого доручення. Він потягнув за нитку, лавку вибухнула, але Літус залишився живий і ще більш активно взявся за організацію розшуків «Панька».²⁹

Однак «Панько» на цьому не заспокоївся. Він придумав інший варіант застосування мін, який виявився трагічним для Літуса.

3. «Панько» наклеїв на одному з парканів в селі, де знаходився Літус, підпільну листівку. З іншого боку паркана він закріпив міну. Коли ці приготування були закінчені, «Панько» надіслав одного з мешканців села, свою довірену людину до Літуса з повідомлення про те, що в селі на паркані виявлено підпільну листівку антирадянського змісту.

Літус підійшов до паркана і почав відривати міцно прикріплену листівку, в результаті чого міна вибухнула і Літус загинув.

Під час подальшого розшуку «Панька» останньому вдалося знищити ще кілька автомашин і солдатів МДБ шляхом мінування мостів та доріг, але згодом чекісти вистежили та вбили «Панька».³⁰

ЗАСТОСУВАННЯ ОТРУТИ В ЇЖІ

Для боротьби з підпільниками ОУН(б) і УПА співробітниками МДБ УРСР застосовувались спеціальні засоби, які дозволяли отруїти або знешкодити їх. Одним з них був засіб «Нептун-47» - хімічний препарат, який непомітно підсипався у їжу і майже був позбавлений запаху та смаку. Звісно, що підпільники, яким підсипали такі засоби у їжу, навіть не здогадувалися про їх наявність. Після вживання отрути людина втрачала здатність пересуватися і протягом 6-8 годин (або і більше) перебувала у сплячому та безсилу стані.

Типовим прикладом використання засобу «Нептун» є чекістська операція з захоплення керівника Луцького окружного проводу ОУН(б) Олександра Савири – «Яроша».

Чекісти знали про діяльність одного з найважливіших керівників підпілля на Волині О. Яроша ще з 1945 р., однак незважаючи на всі вжиті заходи тривалий час не могли виявити місце його перебування.

У 1953 р. співробітники органів держбезпеки УРСР залучили до співпраці мешканців одного з сіл Теремнівського району Волинської області, який раніше мав контакт з підпільниками ОУН(б) і УПА та надавав їм матеріальну допомогу (зважаючи на чинне законодавство України, яке забороняє оприлюднення справжніх імен та псевдонімів агентури МДБ УРСР, назвемо його просто «А»). Він особисто знав оточення О. Савири, і

²⁹ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 61. – Арк. 297.

³⁰ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 61. – Арк. 298.

тому чекісти сподівалися, що рано чи пізно підпільники звернуться до нього за допомогою.

13 травня 1953 р. «А» повідомив Теремнівський райвідділ МДБ, що підпільники О. Савира - «Ярош» та «Василь» перебувають у нього в господарстві в сараї. Підпільники прийшли несподівано вночі та залишилися днювати на даху сараю, не повідомивши про це господаря. Приблизно в 19.00 їх випадково виявила дружина «А», яка полізла на дах за сіном.

Будучи виявленими, «Ярош» та «Василь» покликали до себе «А» та відкрилися перед ним. Вони запропонували йому поновити підтримку підпільників і тісніше співробітничати з ОУН(б). Господар приспав їх пильність обіцянкою співпрацювати з підпіллям, а сам порадився з рідними та доніс про появу підпільників в Теремнівський райвідділ МДБ.

Оскільки чекісти хотіли захопити О. Савиру живим щоб отримати від нього свідчення про діяльність підпілля та місця перебування його учасників, то вирішили застосувати для цього спеціальний засіб «Нептун-47».

Для захоплення «Яроша» та «Василя» господарю будинку, де вони перебували, був конспіративно вручений «Нептун-47» з завданням застосувати його, розтворивши у молоці і віддати підпільникам, як тільки стане темно. Для уникнення розправи підпільників над господарем у разі виявлення спеціального засобу, неподалік від будинку була прихована чекістсько-військова група, яка повинна була обеззброїти та доставити в УМДБ захоплених учасників ОУН(б) у випадку якщо вони після вживання «Нептуна» залишились би в будинку.

Дружина «А» влила спеціальний препарат «Нептун» в молоко, і попробувавши його, виявила що молоко гірчить. Незважаючи на це, вона розлила молоко в дві півлітрові кружки та віднесла у сарай підпільникам.

Перевіривши сарай через півгодини, дружина господаря виявила, що підпільники випили молоко (в одній кружці залишалось менше стакана) і зникли. Судячи з усього, «Ярош» і «Василь» помітили щось підозріле, і намагалися пошвидше і якнайдалі втекти з місця події. При цьому їх відхід залишився непоміченим як господарями будинку, так і чекістсько-військовою групою, яка перебувала неподалік.

Хоча в документах цього не відзначено, але не виключено також, що господар будинку, вимушений під тиском обставин співпрацювати з органами МДБ, переживав про долю своєї родини і тому просто не захотів своєчасно повідомляти їх про застосування препарату, щоб не втрапити у перестрілку між отруєними підпільниками та чекістами.

Через 20 хвилин, коли за розрахунками підпільники вже повинні були знаходитись під дією «Нептуна», за їх слідами були пущені дві службово-розшукові собаки. Однак жодна з них не змогла взяти слід.

У зв'язку з цим чекістами на місце подій було викинуто військовий підрозділ для очеплення місця ймовірного знаходження втікачів. При цьому враховувалось, що підпільники, будучи під впливом «Нептуна», могли пройти півтора – два кілометра, після чого обов'язково повинні були впасти і

знаходитися в безпомічному стані 5-6 годин. Це дозволило б співробітникам МДБ виявити їх до світанку.

Близько 6 години ранку 14 травня 1953 р. військовим секретом у складі трьох солдатів обидва підпільники ОУН(б) були виявлені лежачими на полі в двох кілометрах від будинку, де їх отруїли. При підході до них молодшого сержанта Воркова підпільники піднялись та спробували втікати, при чому один з них відкрив вогонь по солдатах.

Солдати відкрили вогонь у відповідь, в результаті чого обидва втікача були вбиті. У вбитих були впізнані:

1. **Савира Олександр Феодосійович** – «Ярош», «Зарічний», «Аркадій», 1922 р.н., ур. с. Озденіж Луцького району Волинської області, з селянської родини, з освітою 9 класів, в підпіллі ОУН(б) перебував щонайменше з 1942 р.

До 1949 р. О. Савира був відповідальним за організацію діяльності підпілля на терені «Крим», тобто в районі базування крайового проводу ОУН(б). У 1949 р. його призначили референтом СБ Луцького окружного проводу ОУН(б).

О. Савира був відомий у підпіллі ОУН(б), як досвідчений організатор, керівник СБ, який провів кілька великих терористичних актів та відрізнявся жорстокістю в розправі з радянським та партійним активом.

У помсту за репресивно-каральні заходи МДБ проти українського селянства на Волині, внаслідок чого було виселено та загинуло багато людей, О. Савира у 1950 р. організував в с. Галичани викрадення живим вахтера Берестечківського райвідділу МДБ Петра Зінчовського, якого, за даними МДБ, довго катували, викололи йому очі і нанесли багато ножових ран, поки не замучили до смерті.

2. **Стасюк Микола Григорович** – «Василь», «Очерет», «Остап» та інші, 1922 р.н., уродженець села Підгайці Теремнівського району Волинської області, з селян-середняків, з освітою 6 класів. У 1940 р. М. Стасюк перейшов за кордон і перебував у генерал-губернаторстві. На території Грубешівського повіту він активно виконував завдання підпілля ОУН, а у 1945 р. перейшов на нелегальне становище та опинився в УПА.

До 1950 р. М. Стасюк очолював підпільну типографію Луцького окружного проводу ОУН(б). Згодом був призначений керівником надрайонного проводу. У 1951 р., коли всі його підлеглі загинули у боях з чекістами, М. Стасюк став переховуватися разом з О. Савирою.

Під час цієї операції у О. Савири та М. Стасюка було виявлено та вилучено два автомата, три пістолета, набої, блокноти з важливими зашифрованими особистими записами, підпільна література та 2300 карбованців грошей.

Таким чином, за допомогою використання спеціальної добавки у їжу чекістами було вбито керівника Луцького окружного проводу ОУН(б) та захоплено цінні підпільні документи.³¹

³¹ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 19-21.

Підпілля ОУН(б) і УПА добре знало про те, що чекісти розробили спеціальні отруйні засоби, які вручають своїм інформаторам та агентам з завданням отруювати підпільників і захоплювати їх живими. У зв'язку з цим Служба безпеки ОУН(б) розробила спеціальну інструкцію «Про снодійні засоби» щодо запобігання отруєнню підпільників. Інструкція датована серпнем 1951 р. Вона доводилася до відома підпільників для впровадження в життя всіма членами організації. Автором інструкції був підпільник «Т-48».³²

У документі вказувалося, що з часу приходу більшовиків в Західну Україну самим серйозним для них є питання щодо ліквідації ОУН(Б). На думку «Т-48», у 1951 р., коли світ був охоплений психозом «холодної війни», це питання стало ще гостріше і тому воно є основним у всіх заходах радянської каральної системи.

Автор інструкції відзначив, що оскільки у чесній та відкритій боротьбі більшовики повної ліквідації українського підпільного руху добитися не в змозі, то вони не соромляться найбільш підлих та віроломних засобів аби лише добитися своєї цілі. Не маючи успіхів з застосуванням старих методів, вони почали використовувати хімію, доручаючи своїм вченим створювати снодійні засоби без запаху та смаку, які можна було б підмішувати в рідкі та сухі продукти, напої, тютюн.

«Т-48» відзначав, що такі засоби чекісти видавали своїй агентурі разом із радіосигнальними апаратами, через які можна повідомити оперативному працівнику про отруєння підпільників. Завдяки застосуванню таких методів в полон неодноразово потрапляли живими навіть найбільш ідейні підпільники, які в іншій обстановці ніколи б не здалися живи ворогу.³³

В результаті захоплення підпільників живими, співробітники МДБ отримували велику і подвійну користь.

По-перше, вони за допомогою захоплених ліквідували організаційні ланки підпілля.

По-друге, проводили заходи з компрометації підпільного руху серед цивільного населення, вносили дезорганізацію в українські маси тим, що, мовляв, підпільники самі з'являються з повинною і видають людей, які їм допомагають.

В інструкції відзначено, що після захоплення підпільників живими чекісти намагалися будь-якими засобами, в т.ч. катуваннями, дізнатися від них всі організаційні таємниці – таємні пості керівництва підпілля, місцезнаходження криївок, складів з продуктами, зв'язки з місцевим населенням. Звісно, що в результаті таких допитів та застосування різних засобів, як фізичних так і психологічних, деякі підпільники не витримували і видавали частково або повністю все, що знали.

Зважаючи на такі обставити, «Т-48» рекомендував вжити певних заходів для запобігання отруєння підпільників. Він відзначив, що підпілля не мало будь-яких хімічних препаратів, які могли б допомогти протидіяти отруті,

³² ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 133-138. Можливо «Т-48» - це керівник СБ Коломийського окружного проводу ОУН(б) Роман Тучак – «Клим».

³³ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 133.

здіяній чекістами. Тому єдиним виходом для підпільників «Т-48» вважав в першу чергу надзвичайну обережність та ретельне вивчення людей, з якими доводиться працювати, а також ретельне вивчення методів боротьби чекістів.³⁴

Зважаючи на вказані обставини, «Т-48» зобов'язав всіх керівників та рядових учасників підпілля застосовувати такі застережні заходи:

1. Шукати нові контакти з людьми, які могли б переховувати підпільників. У підпільників частіше за все було так, що перебуваючи на території вони постійно брали продукти та переховувалися у своїх старих знайомих, а не шукали нові бази. «Т-48» рекомендував пам'ятати, що такі будинки часто бувають розконспірованими, а їх господарі можуть бути завербованими і під тиском обставин погодитися на все. Саме такі «старі бази» співробітники МДБ і використовували для отруєння і захоплення на них підпільників. Тому рекомендувалося брати продукти в таких будинках, де ворог не розраховує на появу «хлопців з лісу».

2. Під час переходу та квартирування треба точно дотримуватися такого правила: всі підпільники однієї групи не мають права їсти одночасно, частина їсть, а інша частина повинна їсти не раніше, ніж за годину. Цього привила «Т-48» рекомендував дотримуватися навіть у найбільш перевірених господарів.

3. При отриманні продуктів давати спочатку попробувати їх господарям, слідкувати за їх реакцією, а через годину можна їсти самим і причому так, як вказувалося в п. 2, тому що чекісти могли підсипати в їжу снодійне повільної дії.³⁵

4. Якщо затриматися в господарстві щоб поїсти неможливо через небезпеку, то слід забрати продукти з собою, піти у надійне місце і їсти там. При цьому вжити заходів для замаскування напрямку відходу і перевірити, чи ніхто не йде слідом. У надійному місці також їсти не одночасно.

5. Під час піших переходів не можна пити воджу з криниць, які не мають стоку, оскільки вони можуть бути отруєними. Саме тому доволі часто підпільники пили воду із струмків, які отруїти неможливо.

6. Людей, у яких доводиться брати продукти, попереджати про наслідки підсипання снодійного засобу та отрути – ліквідацію всієї родини та конфіскацію майна.

7. На запитання господарів: «Чому всього не їсте?» ввічливо відповідати: «У продуктах може бути снодійний засіб, тому вимушені вчиняти так, хоча вам цілком довіряємо. Маємо наказ проводу і повинні його дотримуватись». Слідкувати за тим, щоб поганою відповіддю не налаштувати проти себе населення.

8. На території слідкувати за цигарками, оскільки були випадки, коли і вони були отруєні.

9. Якщо сталося так, що один підпільник вжив отруту або снодійне, а другий не їв, то цей другий повинен на місці організувати захист, взяти

³⁴ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 134.

³⁵ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 135.

отруєного в надійне місце, а якщо йому це не під силу – організувати місцевих людей для перенесення підпільника. Після цього місцевих мешканців відпустити лише після одужання отруєного. «Т-48» у разі отруєння рекомендував не витратити ані хвилини, тому що агенти МДБ про отруєння повідомляють радіосигналом.³⁶

У випадку переслідування і неможливості втечі отруєного рекомендувалося застрілити, а про обставини події одразу ж доповісти керівникам.

10. На постоях у лісі слід всі продукти варити, а сало чи ковбасу пересмажити, щоб високою температурою знешкодити снодійні засоби.

11. Коли з постою частина групи прямувала на територію, вона повинна сказати решті у кого буде харчуватися, щоб на випадок неприємностей можна було швидко розшукати винних. Рекомендувалося домовлятися про запасні зустрічі у інших будинках на випадок загрози, а також про час повернення з території, щоб у випадку загрози негайно йти з місця постою.³⁷

«Т-48» рекомендував дотримуватися обережності не лише на території, але і у підземних бункерах. Оскільки були випадки, коли підпільники вживали їжу, подану господарями, в господарстві яких знаходився бункер, після чого засинали і їх живими захоплювали чекісти, цьому питанню також надавалася велика увага:

1. Старатися по можливості, щоб постачання їжі у криївку не залежало від господарів, в обійсті яких вона знаходиться. Якщо господар подає воду, то її треба кип'ятити і вживати лише такою.

2. Якщо у бункер продукти постачає господар, то їсти всім разом не можна і слід дотримуватися тих самих заходів безпеки, що і на території.

«Т-48» вважав, що головним запобіжним заходом проти видачі снодійного внутрішньою агентурою (підпільниками ОУН(б), яких завербували співробітники МДБ) має бути виключно революційна пильність.

В кінці інструкції «Т-48» рекомендував ніколи не послаблювати пильності та дотримуватися перелічених застережень, оскільки чекісти можуть на певний час припинити видачу агентурі отрути, а потім відновити її вже на іншій території. Він відзначав, що слід бути обережними, оскільки чекісти застосовували всі можливі заходи, щоб знищити підпілля, а життя кожного члена організації – це життя самої організації. Лише зберігаючи власне життя можна зберегти організацію.³⁸

ЗАСТОСУВАННЯ ОТРУЙНИХ ГАЗІВ ПІД ЧАС ЗАХОПЛЕННЯ ПІДПІЛЬНИКІВ У КРИЇВКАХ

Крім їжі, речей та пошти, співробітники МДБ УРСР застосовували отруту у разі виявленні повстанських криївок. За допомогою отруйного газу

³⁶ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 136.

³⁷ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 137.

³⁸ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 138.

та ракет, які кидалися в бункери, чекісти намагалися захоплювати підпільників живими.

Типовим прикладом може бути операція з захоплення члена Проводу ОУН(б) Петра Дужого та його підлеглих у с. Дев'ятники Дрогобицької (нині - Львівської) області. Наводимо документ про їх затримання:

ПРОТОКОЛ ЗАДЕРЖАННЯ

1945 года, июня 4 дня

При проческе села Дзевентники³⁹ Н[ово]-Стрелищанского района, Дрогобычской области обнаружено подземное укрытие, вход из сарая жителя села Дзевентники – ФИЛИППОВСКОГО.

В укрытии оказались бандиты, которым было предложено сдаться, бандиты предложение отклонили, неоднократные послышки для переговоров местного жителя – ни к чему не привели.

После этого в укрытие были брошены гранаты, а затем ракеты. От скопившихся газов бандиты начали задыхаться, под сараем соседнего дома был услышан стон.

Принятыми мерами к раскопке из укрытия извлечено в бессознательном состоянии 8 человек, в том числе 7 мужчин и 1 женщина.

Из этого же укрытия извлечено принадлежавшее бандитам:

автоматов – 7
пистолетов – 7
винтовок – 1
гранат – 5
биноклей – 6
пишущих машинок – 3
аптека – 1.

Большое количество различных оуновских документов и литературы, набор печатей различных учреждений, клише к бандеровским изданиям, бланки удостоверений советских учреждений:

а/ - Районо Бобровского РИК'а

б/ - Краковского пересыльного пункта 1-го Украинского фронта.

в/ - Стройучастка Ковельской ж[елезной] д[ороги].

Деньги советской валютой – 28210 руб.

Деньги Американских дол – 55

Извлеченные бандиты силами врачей 17 бригады были приведены в чувство, за исключением одного.

Показанием задержанных СУСИК Дмитрия и ФИЛИППОВСКОГО Николая извлеченные из бункера бандиты являются:

1. «АРКАДИЙ» - краевой референт пропаганды.⁴⁰
2. «КРЕМЕНЬ» - умер, представитель командования УПА.⁴¹
3. «ВЕРОВОЙ» - заместитель «АРКАДИЯ».⁴²

³⁹ Вірно - Дев'ятники.

⁴⁰ Петро Дужий.

⁴¹ Михайло Медвідь.

⁴² Микола Дужий.

4. «ГОНТАРЬ» - личная охрана.
5. «ИГОРЬ» - господарчий и санитар референтуры.
6. «МАРИЙКА» - жена «АРКАДИЯ» - машинистка.⁴³
7. СУСИК - охрана.⁴⁴
8. ФИЛИППОВСКИЙ - владелец дома, где было укрытие.

Арестованные и изъятые документы переданы в опергруппу НКВД УССР во Львове.

Труп «КРЕМНЯ» предан земле.
КОМАНДИР 17 БРИГАДЫ ВВ НКВД

ПОДПОЛКОВНИК

/БРОМБЕРГ/

ПРЕДСТАВИТЕЛЬ НКВД У С С Р

ПОДПОЛКОВНИК ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

/КАГАНОВИЧ/

НАЧАЛЬНИК ШТАБА ОПЕРАЦИИ

ст. лейтенант

/ЛЫСЕНКО/⁴⁵

Слід відзначити, що операції з захоплення підпільників у криївках часто призводили до втрат серед співробітників МДБ.

19 серпня 1945 р. (за іншими даними – 1944 р.) Миколаївський райвідділ НКДБ Дрогобицької (нині - Львівської) області проводив операцію з розшуку бункерів біля села Розділ. В ній брали участь керівництво (полковники та майори) зі Стрия, начальник райвідділу НКДБ, офіцери та солдати, всього приблизно 50 осіб. Оточивши лісовий масив, у якому за даними інформаторів НКДБ повинні були знаходитися криївки, вони розпочали прочісування.

Об 11-12 годині дня під час прочісування лісу один з червоноармійців помітив пеньок, зарослий мохом, та збив його ногою і побачив, що під ним була дошка. Він негайно повідомив про це керівнику операції – полковнику. Той підійшов, уважно оглянув та покликав до себе керівників райвідділу МДБ, щоб показати, як замаскована криївка. Далі чекісти відкрили вхід до криївки, і звідти почувся постріл.

Після цього 10-15 бійців почали розкопувати криївку, а всі керівники операції відійшли на 20 метрів від цього місця. В цей же час військовослужбовці у зв'язку з відсутністю гранат почали палити солому, щоб димом викурити підпільників. Несподівано на відстані 5 метрів від керівників операції відкрився другий вхід у бункер, замаскований мохом, з нього вистрибнув підпільник з автоматом. Полковники, майори та солдати, які брали участь в операції, кинулися тікати в різні сторони. Підпільник відкрив вогонь і чергою з автомата вбив двох майорів НКДБ. Чекісти оволоділи собою та відкрили вогонь у відповідь. Підпільник почав тікати, наткнувся на двох військовослужбовців, яких також вбив з автомата, кинув гранату і користуючись незлагодженістю дій чекістів - зник у лісі. Разом з

⁴³ Марія Юрчак – Дужа.

⁴⁴ Дмитро Сусик.

⁴⁵ ГДА СБ України. – Ф. 6. – Спр. 72362-ФП. – Арк. 7. Був опублікований в «Літописі УПА», канадська серія, том 26 (про УГВР).

ним з бункеру вийшли та втекли ще двоє підпільників, зникнення яких через розгубленість майже ніхто з учасників операції не помітив.

Невдовзі криївку розкопали, і з неї було вилучено велику кількість радянських грошей, три друкарські машинки, дві рації, документи, підпільну літературу тощо. За даними НКДБ, у цій криївці могли переховуватися керівники підпілля «Федір» та «Явір» (справжні імена та прізвища не встановлені).⁴⁶

Таким чином, за допомогою отруйного газу, ракет або інших засобів чекістам іноді вдавалось захопити в криївках живими керівників українського підпілля. Однак ці операції не завжди були успішними. Досить часто підпільники в бункері розуміли, що їх намагаються отруїти або приспати газом, і не бажаючи здаватися живими - пускали кулю собі у скроню.

ЗАСТОСУВАННЯ РАДІОСИГНАЛІЗАЦІЙНИХ АПАРАТІВ «ТРИВОГА»

Радіосигналізаційні апарати «Тривога» використовувалися співробітниками МДБ для зв'язку із своїми найбільш цінними агентами, котрі працювали над виявленням підпільників ОУН(б) і УПА.

Принцип роботи з цією технікою був таким. В будинку довіреного агента чекісти конспіративно встановлювали апарат «Тривога» порівняно невеликого розміру, зазвичай закопували або ретельно замасковували його. У разі появи підпільників у селі агенту достатньо було натиснути на одну кнопку, щоб передати сигнал, який отримував черговий у районному відділі МДБ на пульті. Після цього на місце події направлялася оперативно-військова група, завданням якої було захопити або знищити підпільників. При вмілому використанні ніхто з місцевих мешканців навіть не здогадувався про наявність цього апарату в селі.

Практичне використання радіосигналізаційних апаратів «Тривога» дозволило чекістам вирішити одне з основних своїх завдань – швидкого та конспіративного зв'язку з агентурою. Застосування апаратів для подання сигналів про появу підпільників суттєво допомогло військовим підрозділам розшукувати їх. В тих управліннях та відділах МДБ, де правильно застосовували цю техніку, були досягнуті значні успіхи у боротьбі з ОУН(б) і УПА.⁴⁷

Радіосигналізаційна техніка почала широко використовуватися в Західних та окремих Східних областях України з червня 1948 р. За період 1948-1950 рр. за допомогою апаратів «Тривога» було виявлено та знешкоджено 136 керівників підпілля. Зокрема, в Станіславській (нині – Івано-Франківській) області чекістами було виявлено та знешкоджено 69 провідників та учасників ОУН(б). За допомогою вмілого застосування радіотехніки були знешкоджені такі керівники підпілля, як заступник

⁴⁶ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 162-163.

⁴⁷ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 1.

провідника опозиційного крайового проводу ОУН «Одеса» Святослав Титко – «Роман», керівник окружного проводу «Схід» «Дем'ян», керівник Демидівського районного проводу ОУН(б) «Ярослав», політичний референт Золочівського окружного проводу ОУН(б) «Січовий» та інші.⁴⁸

Як здійснювалися подібні заходи, видно із конкретних прикладів за 1950 рік:

Приклад № 1. Проводячи заходи з розшуку учасників СБ Золотопотікського районного проводу ОУН(б) в Тернопільській області, оперативні працівники місцевого райвідділу МДБ дізналися, що два учасники групи переховуються в селі Беремяни.

У зв'язку з цим чекісти доручили своїм агентам, які мешкали в цьому селі, зайнятися розшуком інформації про місцезнаходження підпільників, а для швидкого та конспіративного зв'язку у їх садибах були встановлені апарати «Тривога», причому один з них нової вдосконаленої моделі, для передачі закодованих сигналів.

Крім того, в с. Беремяни в одному з господарств була конспіративно розміщена чекістсько-військова група, особовий склад якої проявив витримку та наполегливість, пробувши у засідці 11 днів. В розпорядженні групи також був апарат «Тривога».

На 12 день по радіоапарату «Тривога» чекістами було отримано закодоване повідомлення про те, що один з агентів помітив двох підпільників, які переховуються в селі в одному з будинків.

Прийнявши сигнал, чекістсько-військова група негайно вийшла на операцію, виявила підпільників та запропонувала їм здатися живими. Однак учасники СБ ОУН(б) вчинили збройний спротив, зав'язалася перестрілка, в результаті якої підпільники загинули. У них було вилучено 4 ствола зброї та цінні підпільні документи.⁴⁹

Продовжуючи розшук інших учасників цієї боївки, співробітники МДБ отримали інформацію про те, що один з підпільників час від часу з'являється в селі Новосілки Золотопотікського району. На активізацію його розшуку була направлена місцева агентура МДБ, причому вдома у одного з агентів було встановлено апарат «Тривога».

На двадцятий день після установки апарату агент подав закодований сигнал про те, що помітив в селі підпільника, і вказав місце його перебування. Своєчасно направлена за цим сигналом чекістсько-військова група наздогнала і у перестрілці вбила підпільника, який виявився учасником боївки СБ ОУН(б) під псевдонімом «Роман».⁵⁰

Приклад № 2. Галицьким районним відділом МДБ Станіславської (нині – Івано-Франківської) області від одного з своїх агентів в с. Суботів були отримані дані про те, що він випадково виявив на околиці села бункер, в якому періодично переховуються три озброєних підпільника.

⁴⁸ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 66-67.

⁴⁹ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 1-2.

⁵⁰ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 2-3.

Для своєчасного отримання сигналу про прихід у бункер підпільників, на квартирі агента був встановлений апарат «Тривога».

Через 10 днів після установки апарату від агента надійшов радіосигнал про те, що підпільники прийшли до бункера.

Направлена для реалізації сигналу чекістсько-військова група блокувала бункер. Підпільники помітили чекістів та вчинили збройний опір. Зав'язалася перестрілка, в результаті якої підпільники загинули. У вбитих були впізнані: керівник СБ Галицького районного проводу ОУН(б) «Зінько», керівник кущової групи «Чорнота» та керівник місцевої сільської групи. Під час операції було вилучено 6 стволів зброї, гранати та набої.⁵¹

Приклад № 3. Вигодський районний відділ МДБ Станіславської (нині – Івано-Франківської) області отримав дані про те, що у селі Кропивники часто з'являються керівники кущового проводу ОУН(б) «Верх», «Сокіл» та інші.

Зважаючи на віддаленість цього села від райцентру, інформація про появу підпільників в райвідділ МДБ постійно надходила з запізненням, через що учасники ОУН(б) тривалий час безперешкодно уникали переслідування.

З метою своєчасного інформування про перебування підпільників в селі, в будинку одного з місцевих агентів МДБ 28 червня 1950 р. було встановлено апарат «Тривога».

Майже через місяць, 26 липня 1950 р. в райвідділі МДБ було отримано радіосигнал про появу підпільників в селі Кропивники. На цей сигнал негайно виїхала чекістсько-військова група, яка виявила та заблокувала будинок, в якому переховувались підпільники.

В результаті проведеної операції керівники кущового проводу ОУН(б) «Верх» та «Сокіл» загинули.⁵²

Приклад № 4. У Миколаївському районі Дрогобицької (нині - Львівської) області тривалий час переховувалась боївка референтури СБ районного проводу ОУН(б), якою керував «Сорока».

Дані про появу цієї боївки у селах надходили у Миколаївський райвідділ МДБ з запізненням і реалізувати їх не було ніякої можливості, оскільки підпільники з'являлися в селах ненадовго.

В результаті аналізу зібраної інформації співробітниками МДБ було встановлено, що частіше за все підпільники з'являються в селі Березино. Зважаючи на це, одному з агентів МДБ, який жив в цьому селі, чекістами було дано завдання встановити місцеперебування боївки СБ ОУН(б) і встановлено апарат «Тривога».

Після встановлення апарату, агент двічі на тиждень повідомляв умовленими сигналами про те, що підпільників в селі немає. При цьому сигнал передавався на лише в райвідділ МДБ, але й чекістсько-військовій групі, яка оперувала у лісах неподалік.

На 19 день після установки апарату агент помітив в селі Березино підпільників і повідомив про це умовним сигналом.

⁵¹ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 3.

⁵² ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 4.

Чекістсько-військова група, конспіративно зайшовши у село, наздогнала та вбила чотирьох підпільників, серед яких виявились: референт СБ районного проводу ОУН(б) «Сорока» та його охоронці «Чорний», «Зірка» та «Барсук».⁵³

Приклад № 5. 6 липня 1950 р. Тучинський райвідділ МДБ Волинської області отримав від своїх інформаторів дані про те, що керівник Тучинського районного проводу ОУН(б) «Нечай» часто з'являється на хуторі Антонівка.

В той же день в будинку одного з місцевих мешканців було встановлено апарат «Тривога», а в трьох кілометрах від хутора конспіративно закладена чекістсько-військова група.

Вдень 8 липня 1950 р. надійшов радіосигнал про те, що «Нечай» прийшов на хутір Антонівка.

Чекістсько-військова група негайно прибула на хутір, наздогнала та знешкодила «Нечая».⁵⁴

Приклад № 6. Під час заходів з розшуку керівника Золочівського надрайонного проводу ОУН(б) «Січового» оперативною групою відділу 2-Н Управління МДБ по Львівській області та співробітниками Золочівського райвідділу МДБ було встановлено, що підпільники періодично з'являються в м. Золочеві.

У зв'язку з цим кільком агентам МДБ у м. Золочеві було дано завдання щодо розшуку «Січового», а у їх будинках для забезпечення швидкого та конспіративного зв'язку були встановлені апарати «Тривога».

Під час встановлення апаратів було обумовлено сигнали, за допомогою яких можна було передати інформацію про виявлення даних щодо місцеперебування «Січового» або негайно викликати чекістсько-військову групу. У приміщенні Золочівського райвідділу МДБ було встановлено цілодобове чергування з метою негайного опрацювання отриманих сигналів.

15 серпня 1950 р. один із агентів подав сигнал у райвідділ МДБ про появу «Січового» в м. Золочеві, а потім вказав на місце його перебування.

За цим сигналом чекістсько-військова група негайно прибула на місце, зав'язала перестрілку з двома підпільниками, в результаті якої останні загинули.

У вбитих були впізнані: керівник Золочівського надрайонного проводу ОУН(б) «Січовий» та підпільник «Ваня». У них було вилучено 4 стволи зброї та цінні документи.⁵⁵

Разом з тим, співробітники управління 2-Н МДБ УРСР вважали, що поряд з позитивними результатами застосування радіосигналізаційної техніки і незважаючи на допомогу, надану управлінням МДБ в Західних областях України, станом на кінець 1950 р. цінна апаратура використовувалася незадовільно.

Начальник 4 відділу управління 2-Н МДБ УРСР інженер-майор Александров відзначав, що станом на 14 січня 1951 р. з 1169 проведених

⁵³ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 4-5.

⁵⁴ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 5.

⁵⁵ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 7-8.

установок апаратів «Тривога» було прийнято 186 сигналів про появу підпільників в населених пунктах. Але зважаючи на вайлуватість окремих начальників та співробітників райвідділів МДБ з 186 отриманих сигналів було реалізовано лише 52, причому знешкоджено 136 підпільників.⁵⁶

Узагальнені дані щодо використання радіосигналізаційних апаратів «Тривога» станом на 14 січня 1951 р. в різних областях виглядали так:

Управління МДБ	Всього проведено установок	Прийнято радіосигналів про появу підпільників	Реалізовано сигналів	Захоплено та ліквідовано підпільників	Діючі апарати станом на 1 січня 1951 р.
Станіславська область	182	23	10	69	6
Львівська область	282	51	11	28	42
Дрогобицька область	181	25	5	6	11
Тернопільська область	171	24	3	10	7
Рівненська область	190	30	5	9	13
Волинська область	94	17	9	10	2
Чернівецька область	15	2	1	2	1
Закарпатська область	9	1	1	1	1
УМДБ Східних областей УРСР	75	6	1	1	3
Львівська оперативна група МДБ УРСР	10	7	6	-	1
ВСЬОГО:	1169	186	52	136	87

За період 1949-1950 рр. було офіційно зареєстровано 80 випадків запізнь з виїздами чекістсько-військових груп на прийняті сигнали до місць появи повстанців, в результаті чого було упущено 193 підпільники, хоча про їх появу інформатори МДБ своєчасно подавали радіосигнали.

У різних областях кількість нереалізованих сигналів була такою:⁵⁷

Область	Кількість сигналів про появу підпільників	Кількість упущених підпільників
УМДБ по Львівській області	23	42
УМДБ по Станіславській області	4	17
УМДБ по Дрогобицькій області	13	19
УМДБ по Тернопільській області	16	48
УМДБ по Волинській області	5	13
УМДБ по Рівненській області	15	46
УМДБ по Чернівецькій області	1	3
УМДБ по Київській області	3	5
ВСЬОГО:	80 сигналів	193 підпільники

⁵⁶ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 68.

⁵⁷ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 68.

Проведеною управлінням 2-Н МДБ УРСР у 1950 р. перевіркою було встановлено низку недоліків у використанні апаратів «Тривога», а саме:

1. З наявних в управліннях МДБ апаратів «Тривога» використовувалося не більше 25-30%, а решта техніки лежало на складах без руху.

2. Апарати «Тривога» встановлювалися лише в тих районах, де місцеві начальники райвідділів МДБ по справжньому оцінили перевагу радіотехніки в оперативній роботі, самі вимагають в обласного керівництва цю техніку а потім успішно її застосовували.

3. Керівники відділів 2-Н в обласних управліннях МДБ не змогли добитися того, щоб радіотехніка в першу чергу застосовувалась в тих районах, де підпілля ОУН(б) діяло найсильніше. Наприклад, у 1950 р. апарати «Тривога» взагалі не застосовувались в Деражнянському, Острозькому, Рівненському та інших районах Рівненської області.

4. В багатьох випадках через невмілу роботу з агентами, значна частина апаратів «Тривога» була встановлена у недостатньо перевірених МДБ осіб (тобто – у прихильників підпілля), які по кілька місяців тримали апарати без жодних результатів, а радіосигналів про появу підпільників не подавали і обманювали оперативників.

Лише у тодішній Дрогобицькій області у 1950 р. були встановлені близько 70 апаратів «Тривога», а результатів не було.

5. Чимало агентів, які під тиском обставин вимушені були погодитись співпрацювати з МДБ, вели подвійну гру. Зокрема, два агенти Заболотцівського райвідділу МДБ Львівської області тривалий час утримували в своїх будинках апарати «Тривога», а сигналів про появу підпільників не подавали.

Лише після того, як співробітникам МДБ з інших джерел стало відомо, що підпільники продовжують відвідувати села, в яких жили ці агенти, було вжито відповідних заходів. Чекісти зняли апарати «Тривога» у агентів і пояснили їм, що апарати потребують ремонту, а замість знятих будуть видані нові.

Через певний час агенти були викликані на конспіративні квартири, де їм було видано макети під виглядом справжніх апаратів, які вони повинні були доставити до своїх будинків, встановити та законспірувати.

Коли агенти повертались з макетами апаратів кожен в своє село, по дорозі у лісових масивах їх конспіративно заарештували спеціально підготовлені агентурно-бойові групи МДБ, які провели розслідування під виглядом СБ ОУН(б).

В результаті цих заходів чекістами було встановлено, що агенти співчували підпіллю і надавали йому допомогу.

6. Окремі начальники райвідділів МДБ формально підходили до виконання вказівок з Києва про активне використання радіосигналізаційної апаратури. Не завжди забезпечувалося надійне прийняття сигналів на приймальних пунктах. Відмічалися випадки, коли сигнали подавалися на відстань 15-20 кілометрів, через що надіслані для затримки учасників підпілля оперативники не встигали своєчасно прибути на місце подій. Не всі

чекістсько-військові групи, які оперували в районах, використовували переносні приймальні апарати.

7. У практиці діяльності органів МДБ часто траплялися випадки, коли за прийнятими радіосигналами про появу підпільників чекістсько-військові групи виїжджали на місце події з великим запізненням і не встигали реалізувати інформацію. Лише у 1949 р. було зареєстровано 75 випадків запізнення з виїздами по радіосигналам чекістсько-військових груп на місце події. В результаті повільних дій начальників райвідділів та інших керівників операцій, близько 200 підпільників змогли втекти від переслідування.⁵⁸

Зокрема, за липень та серпень 1950 р. лише у Львівській області було зареєстровано 8 випадків, інформатори МДБ своєчасно подавали радіосигнали про появу підпільників, але затримати їх з різних причин не вдалося.

Приклади: 2 липня 1950 р. надійшло повідомлення про появу підпільників в с. Зарудці Брюховичського району Львівської області.

23 липня 1950 р. в цьому ж районі з с. Завадів була отримана інформація про появу підпільників.

23 липня та 9 серпня 1950 р. з с. Жуличі Заложцівського району Тернопільської області був отриманий сигнал про появу підпільників.

22 серпня 1950 р. з с. Стремінь Велико-Мостівського району Львівської області надійшов сигнал про появу підпільників.

23 серпня 1950 р. з с. Гумани-Заболотні Бузького району надійшов сигнал про появу 13 підпільників.

10 вересня 1950 р. з с. Голосковичі Заболотцівського району надійшов сигнал про появу 3 підпільників.

У всіх перелічених випадках чекістсько-військові групи МДБ виїжджали за радіосигналами з запізненням та упустили підпільників.⁵⁹

8. В деяких обласних управліннях технічні засоби давали непостійний результат. Зокрема, в УМДБ по Станіславській області в 1949 р. було реалізовано 10 радіосигналів про появу підпільників, а у 1950 р. – лише один. На 1 січня 1951 р. з 40 наявних в резерві апаратів «Тривога» було встановлено лише 6, з них у грудні 1950 р. – лише три.⁶⁰

9. В УМДБ по Тернопільській області за весь 4 квартал 1950 р. зовсім не проводилося встановлення апаратів «Тривога», що свідчило про їх недооцінку керівництвом управління.

Зокрема, заступник начальника відділу 2-Н УМДБ по Тернопільській області Дубовий повідомив комісії управління 2-Н МДБ УРСР, що йому зовсім непотрібні апарати «Тривога», він і без них переб'є підпільників.⁶¹

10. Іноді мали місце порушення правил зберігання цілком таємних радіоапаратів. У Тернопільській області чекісти загубили і не знайшли один апарат. В Солотвинському районі Станіславської (нині – Івано-Франківської)

⁵⁸ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 10-13.

⁵⁹ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 13.

⁶⁰ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 69.

⁶¹ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 69.

області через погане маскування підпільники виявили агента МДБ та апарат «Тривога», та викрали їх. Про цей надзвичайний випадок райвідділ навіть не повідомив, і він лише згодом був виявлений співробітниками обласного управління.⁶²

Допущені недоліки в роботі з радіосигналізаційними апаратами пояснювалися ще й тим, що деякі начальники районних та міських відділів МДБ недооцінювали всього значення застосування радіотехніки в агентурно-оперативній роботі, тяготилися роботою з цією технікою, боялися відповідальності за наслідки, якщо апарат попаде до ненадійних людей.

В багатьох відділах 2-Н обласних управлінь, райвідділах та міськвідділах МДБ начальники слабо популяризували радіосигналізаційну техніку серед оперативного складу. Багато оперативних працівників навіть не були ознайомлені зі змістом директиви МДБ УРСР щодо її використання.

З іншого боку, позитивні приклади використання апаратів «Тривога» засвідчили, що гарно підготовлені та чітко реалізовані заходи проти підпілля ОУН(б) були цілком ефективним та своєчасним засобом для налагодження швидкого та конспіративного контакту з інформаторами.

Врешті, застосування радіосигналізаційні засобів при хорошій організації роботи надала відчутну перевагу чекістам, особливо в захопленні керівників підпілля, які були особливо ретельними в дотриманні правил конспірації.⁶³

У підсумку слід визначити, що станом на 1951 р. всі УМДБ Західних областей України були в достатній кількості забезпечені справними радіосигналізаційними апаратами «Тривога». Однак, на думку інженер-майора Александрова, вся ця цінна техніка та наявний штат досвідчених радіоспеціалістів все ж використовувалися незадовільно.⁶⁴

Висновки

Органи державної безпеки УРСР у боротьбі з підпіллям ОУН(б) і УПА активно застосовували спеціальні та технічні заходи. Підсумовуючи слід відзначити, що ці заходи проходили з поперемінним успіхом. Іноді вони приносили успіх чекістам, а іноді – ні.

Підпільники ОУН(б) і УПА застосовували у відповідь контрзаходи, з тим же успіхом: іноді вдало, іноді - ні. Однак сили були нерівні, тому чекісти мали значну фізичну та матеріальну перевагу. З кожним роком підпільників ставало все менше і менше.

Активне використання радянськими спецслужбами отрути, службово-розшукових собак та інших заходів було зумовлене надзвичайно жорстоким характером протистояння з ОУН(б) і УПА та впертим спротивом українського підпілля, подолати який без цих засобів було практично нереально.

⁶² ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 70.

⁶³ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 13-14.

⁶⁴ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 90. – Арк. 70.

Керівники органів держбезпеки УРСР протягом 1944-1955 рр. надавали великого значення активному застосуванню та широкому впровадженню подібних методів роботи. Судячи із збережених документів, кожне обласне управління НКВС-НКДБ-МДБ-МВС-КДБ, райвідділи та їх апарат були порівняно непогано забезпечені радіосигналізаційними апаратами, отрутою, службово-розшуковими собаками тощо. Якщо ж відчувалася нестача техніки, знаходились інші методи боротьби з підпіллям. Звісно, що не всі операції були успішними, вистачало і провалів, але поступово чекісти перемагали підпілля. Завдяки налагодженню роботи з переслідування підпільників та активному використанню додаткових засобів чекісти зуміли досягти значних успіхів в боротьбі з підпіллям і до середини 1950-х рр. повністю розгромити його.

Застосування спеціальних засобів є цікавою сторінкою боротьби радянських спецслужб з підпіллям ОУН(б) і УПА, яка потребує від дослідників українського визвольного руху подальшого дослідження.

ІЛЮСТРАЦІЇ

1951 рік. Чекістсько-військова група райвідділу Славського райвідділу УМДБ по Дрогобицькій області з службово-розшуковою собакою перед виходом на операцію проти підпільників ОУН(б).

1951 рік. Співробітники УМДБ по Станіславській області з затриманим підпільником ОУН(б).

Квітень 1950 р. Група співробітників Солотвинського райвідділу МДБ
Станіславської області після завершення чергової операції з розшуку
Миколи Твердохліба – «Грома».

1950 рік. Виїзд бійців внутрішніх військ МДБ в с. Жовтанці
Львівської області на прояв підпільників ОУН(б).

1949 рік. Чекістсько-військова група Дрогобицького райвідділу МДБ перед виходом на операцію з розшуку Дублянського районного проводу ОУН(б).

Нарада співробітників МДБ на місцевості.
Івано-Франківська область, початок 1950-х рр.

Чекісти на привалі під час проведення операції з розшуку підпільників.

1960 р. Чекісти УКДБ по Івано-Франківській області з мешканцями села Верхня Липиця Рогатинського району, після розшуку бункера, в якому був виявлений та вбитий підпільник «Петро».